

GYÖRFFY MIKLÓS

ELKALLÓDOTT MADÁCH—KOSSUTH VITA

Barta János fontos monográfiája (*Madách Imre*, a Magyar Írók sorozatban, Franklin-Társulat kiadása, é. n. [1942.]) egy *Szontagh Pál*hoz címzett levélre hivatkozva már tud arról, hogy *Madách* „... megkezdte a telek-díj elleni agitációt” (i. m. 33. l.). Az idézett levél valóban világosan szól erről:

„Én a telek-díj elleni agitációt már meg kezdtem,¹ s nyakra főre csinálom a, proselitákat.” (*Szontagh Pál*hoz, 1844, 4:6; *Halász Gábor*, *Madách Imre* összes művei, II. 969. l.)

Arra azonban már senki se számított, hogy ennek a telekdíj ellenes hangulatkeltésnek esetleg írásos nyomai is lehetnek. A kéziratok közt ilyen feljegyzés nem található; nem is gondolt vele a kutatók közül tovább senki.

Pedig egy valakinél eredménnyel lehetett volna keresgélni ilyenfajta *Madách*-relikviák után: *Viszota Gyulánál*. A „Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai” c. sorozatban az ő gondozásában megjelent hatalmas gyűjteményben („*Gróf Széchenyi István írói és hírtapi vitája Kossuth Lajos*sal, I—II. a Magyar Történelmi Társulat kiadása, 1930.) található utalás *Madáchra* a *Széchenyi—Kossuth* vita kapcsán. *Viszota* ennek a munkájának II. részéhez írt terjedelmes bevezetésében is hivatkozik *Madách* cikkére, és elmondja, miként felelt *Kossuth Madách*nak a telekdíjjal szembeni aggályaira (*Viszota*, i. m. II. rész, XLII. l.). A mű szöveggözlésében pedig *Kossuth* megfelelő cikkénél a sajtó alá rendező elárulja a *Kossuth*tól meg nem nevezett „értekezést”-t, így:

„*Madách Imre*: Szózat törvényhatóságainkhoz! a Telekdíj ügyében.” (i. m. II. 422. l.)

Minderről azonban a legutóbbi időkig csak *Viszota* tudott, olvasói közt pedig — úgy látszik — nem akadt *Madách*-kutató. A kutatókat nem is érheti ezért szemrehányás, hisz ki gondolta volna látatlanban, hogy a *Széchenyi—Kossuth* vita folyamán is előkerülhet *Madách* neve, sőt egy elfeledett publicisztikai írásának címe!

Természetesen mindezt én sem vettem volna észre, ha *Madách* cikkére más nyomon rá nem bukkantam volna. De *Madách*nak *Lónyay Menyhér*hez írt kiadatlan levelei közt találtam utalást az ő ilyen irányú munkájára. Barátjának ugyanis *Madách* ezt írja — egyebek közt — Alsósztrégováról 1844. május 8-án:

„Olvasás 's irás töltik azt [ti.: életét], előkészület mind kettő 's azért többnyire komoly foglalatú, azonban vidításul nem hanyagolom el egészen a' szépirodalmat is, eddig ugyan egy nemben sem tettem valami figyelemre méltót, sőt olyat sem mi alá nevemet írni tartottam volna érdemesnek Társalkodói cikkemen kívül, de reményilem lesz idő melly meg termi gyümölcsét.”

Ennek a levélrészletnek nyomán elindulva lettem rá a „Társalkodó”-ban *Madách* írására. — A szerkesztő *Helme*czy *Mihály*, lapjának 1844. április 18-i számában jelentette meg a publicisztikában még teljesen ismeretlen, 21 éves *Madách* cikkét.

Mikor megtalálásuk alkalmával először olvastam át *Madách* alább közlendő cikkeit, bevallom, magam is tapogatódzva kísértem meg a tájékozódást a bennük felvetett problémák körül. A reformkor végének apró részletkérdéseivel kevésbé tisztában levő érdeklődőknek alkalmasint teljesen érthetetlenek tűnnének *Madách* hozzászólásai bizonyos vitatényekhez.

¹ Staudnál mulatságosan téves olvasat:

„En a *Telegdí* elleni agitációt megkezdtem . . .” kiemelés tőlem. (*Madách Imre* összes levelei. Sajtó alá rendezte: *Staud Géza*. *Madách Színház*, Budapest, Új Színház KFT. kiadása, 1942. I. köt. 109. l.)

¹⁰ „*Madách* kiadatlan levelei” azóta megjelentek e sorok írójának sajtó alá rendezésében: *Irodalomtörténet*, 1959. évf. 68—103. l.

Ezért találok szükségesnek néhány bevezető sorral megteremteni felfogásukhoz az előfeltételeket.

Az 1840-es évek elején a reformtörekvések a közeli megvalósulás kedvező kilátásaival kecsegtetnek. A reformok ügyének magánjogi vonatkozásai két kérdéscsoport körül jegecsednek ki:

1. a földbirtok fölszabadítása mindennemű kötöttség alól,
2. a köztelherviselés bevezetése.

Mindkettő körül az 1843—44-es országgyűlésen — már korábbi előkészületek után — nagy csatározások folynak. Az első kérdéscsoport tekintetében elvi ellentétek már nemigen álltak fenn, a másodikban viszont, ahol a nemesség adómentességének megszüntetése volt a cél, hatalmas összecsapások voltak várhatók. A megyékben még jelentékeny erők sorakoztak föl a „nem adózunk” ősi privilégiuma mögött, habár nagymértékben hatott a közvéleményre egyrészt *Széchenyi* munkássága, másrészt a sajtó, különösen *Kossuth* „Pesti Hirlap”-jának a reformok keresztülvitelére irányuló agitációja. A publicisztika a nemesek megadóztatásának első lépéseként az adómentek közül az ún. „házi adó” mindenkre kiterjedő progresszív elfogadtatását állítja előtérbe. Hiszen a házi adónak a jobbágyokra hárítása a legkiáltóbb ellentétben állt minden józan ésszel, mivel ez az adó a megyei közigazgatás fenntartására szolgált, ennek a munkának pedig minden gyümölcsét a nemesség egymaga élvezte, a jobbágyoknak vajmi kevés hasznuk volt belőle közvetlenül. A kormánynak és a konzervatív pártnak minden haladást elrekesztő törekvése mégis elérte a köznemesség öntudatlan tömegeinek félrevezetése útján, hogy 52 megye közül csak 19 adta utasításul követeinek az országgyűlésre a házi adó megszavaztatását. Ilyenformán nem is lehetett más az eredmény, mint a házi adó bukása az országgyűlésen: a nemesség nem vállalta az ebben való részesejét. (Vö.: *Horváth Mihály, Huszonöt év Magyarország történetéből*. Budapest, 1886³. II. köt. 193—350. l.)

Miután *Széchenyi* a házi adó ügyét eleve megbukottnak ítélte, 1843-ban a „Jelenkor” c. lapban fejtette ki folytatólagos cikkeiben egy új adónem tervét, amelyet — hogy ne szerepljen nevében a népszerűtlen adó szó — telekdíjnak hívott. (A cikksorozat összegyűjtve is megjelent: „Adó és két garas”, Budán, 1844.)

A terv lényege — csak legfőbb vonásaira kurtítva — a következő:

Minden földbirtokkal rendelkező ember, nemes és nem nemes egyaránt fizet holdankint évi két garast. Ez Magyarország földbirtokállományának megfelelően több, mint 6 millió forintot összeget tenne ki. Hogy különböző nehézségekre is számíton, aztán az arányítás is könnyebb legyen, *Széchenyi* csak a kerek 5 millióval számol. Vegyünk föl erre az összegre 100 milliós kölcsönt, esetleg idegen országból. Ha ezt a várható 3 és fél %-os kamatra vesszük fel, másfél %-os törlesztéssel az évi 5 millióból 35 év leforgása alatt amortizációs alapon visszafizethetjük.² Mivel ezt a jelentékeny összeget csak évek alatt lehet célszerűen beruházni, hogy a tőke a lehető legnagyobb mértékben gyümölcsözők, belőle 90 milliót 5%-os kamatra megfelelő jelzáloggal rendelkező magánszemélyeknél kölcsönként ki kell helyezni. A kamatlab különbségéből újabb 50—60 millióra tesz szert az ország. Tehát 35 év alatt mintegy 160 millió forintot lehetne országos szemléli és anyagi beruházásokra fordítani. 35 év után a kölcsön teljes mértékben vissza volna fizetve, akkor tehát a telekdíj, a kétgarasos adó is megszűnnék. (Vö.: *Széchenyi*, i. m. 59—63. l. és *Horváth*, i. m. II. 353—5. l.)

Széchenyi sok részletkérdést tárgyal eme sorozatos cikkeiben, rengeteg ellenvetésre előre megfelel. Maga is tisztában volt azzal, hogy tervének sikerét leginkább a Pesti Hirlap mögött felsorakozó tábor biztosíthatná, tehát többször is felszólítja őket a „két garas”-sal kapcsolatos véleményük kifejtésére. S ekkor *Kossuth*, félretéve minden személyi ellentétet, az ország felémelkedését szolgáló terv mellett egész személyi varázsával sikraszáll, s 1844 elejétől a Pesti Hirlap vezércikkeinek és egyéb közleményeinek egész sora küzd a telekdíj elfogadtatása mellett, legtöbbször magának *Kossuth*-nak a tollából. Csupán annyi kikötése van a *Széchenyi*-féle javaslat tekintetében, „hogy a jelzálogkölcsönre szánt összeg felét jobbágyok kapják kölcsönbe örökvaltság céljaira.” (*Mérei—Spira* szerk., *Magyarország története* . . . II. Budapest, 1957. 228. l., és vö. *Horváth*, i. m. II. 353—4. l.)

Ha *Madách* a telekdíjal kapcsolatos vitás kérdéseket cikke megírásának időpontjáig teljes mértékben ismerte volna, ha a sajtóbeli véleményösszecsapásokat figyelemmel kíséri, minden bizonnyal másképp írja meg cikkét. De — úgy látszik — nem ismerte. Ennek következtében kissé elmaradtottnak hat telekdíjellenes megnyilatkozása, amelyre választ nem is *Széchenyitől*, hanem *Kossuth*tól kap. Így keverednek ök ketten: *Madách* és *Kossuth* hírlapi vitába. A vita anyagára eddig senki sem figyelt föl: *Madách* idevágó cikkeit a *Halász*-féle összkiadás nem tartalmazza, *Kossuth* válasza pedig név szerint nem említi az akkor még a publicistikában kezdő *Madách* nevét. Ellenvetést tartalmazó nézeteivel csak a megjelentető újság, a Társalkodó megfelelő számát idézve polemizál.

² *Széchenyi* különböző rendszerű kezelési és törlesztési tervzeteket is közöl erre vonatkozólag (I. m. 145—7. l.)

Ezek után íme *Madách* első cikke a telekdíj ellen, amely a *Helmezy Mihály* szerkesztette *Társalkodó* című, magát „encyclopaediai”-nak nevező folyóirat 1844-es évfolyamának április 18-i számában jelent meg:

Szózat törvényhatóságinkhoz a' Telekdíj ügyében.

Halált mondott a' görög nagy törvényhozó a' közönyös polgár fejére. A' kérdés nagy, súlyosabb tán mint én erős, de épen, mert hazám közel jövődjéje sorsát hordja keblében, a' becsületes szándéknak sikra kell szállnia meggyőződése mellett. A' párt, mellyhez tartozom, személyes auctoritást nem ismer; ám bukjam, csak éljen a' jobb: harczomat nem sikere szentesíti.

A' hon szükségei meggyűltek; milliók fohászkoznak jó istenhez a' nagy szegénység sulya alól 's milliók sohájából fergeteg teremhet. Népetlen állt a' hon, birtoka néhány ezernek, körül fenyegetve barna fellegettől; védőket kelle teremteni: 's megszületett a' házi adó eszméje. Ledorongoltatott. — A' buktatás bünsulya nem csupán az ö r d ő g i i z g a t ó k r a nehézkedik, de azokra is, kik isten 's hazától tehetség 's bizalomban nyert napszámukat hiven nem vévezek; 's legelső szavuk e' tárgyban a' szent eszme fölött halottbeszéd volt.

De a' kor nem hagyja magát megcsalni, mit tőle megtagadunk, erőszakosan veszi el; 's alig tűnt fel a' Telekdíj, számtalant ragadt el a' házi adóvali hasonlatossága, számtalan gondolkodni nem szeretőket a' P. H. példája, — végre a' gyöngédebb lelkiismeretű ledorongolók is örültek alamizsnával jóvá tehetni a' jogsatlanság undok bélyegét; 's a' Telekdíj meggyőzől meggyere röptül, lát és győz. Azonban megfelel é a' várakozásoknak, nem rossz szellem é, melly kedves halottunk alakját vevé magára hogy megkísértsen? bővebb vizsgálat fejtse meg:

A' Telekdíj alapeszméje egy, minden föld birtok által biztosított országos kölcsön, melly apráknint *i n v e s t i á l t a t v á n* hasznos intézetekbe, 35 évi 5ör³ kamatfizetés által amortizáltatandik. A' még beruházatlan pénz pedig mindenkor magányosoknak adatik kamatra földbirtoki biztosíték mellett.

Tekintsük először a' kölcsön fölvételét: Mellőzve azt, hogy az ország, mint morális egész, csak országgyűlésen 's így a' kormánnyal egyesítve nyilatkozik; 's a' kölcsönt is így kénytelenítettnek fölvenni; kérdem: képzelhetjük é, hogy elszegényült, eladósult népek mint miénk, 100 milliónyi kölcsönt adand valaki a' kormány megegyező jótállása nélkül? képzelhetjük é még ezt akkor is, ha legközelebbi eseményekre tekintve, az orosz kormány által a' lengyel bankot elrontatni 's bukás-kimondásra kényszerítettetni látjuk? 'S egy bukást mondott nép lekötölezett birtoka mi biztosítékot ad kormányi jótállás nélkül? De lehet é kívánunk [!] is, hogy a' kormány olly kölcsön kezelésébe ne avatkozzék, mellyet ugyanazon földbirtokkal is biztosítunk, — mi adó alapjául is szolgál?

A' kormány befolyása hát mellőzhetetlen. Pedig úgy hiszem: okulhattunk a' nemzeti színház első alapja, muzeum, egyetem, ludovicea, fundus publico-politicus stb. példáján. Nem említem a' kormánynak a' Telekdíj iránti rokonszenvét; mert tul vagyunk már azon gyász időn, mellyben derék hazafinak tartaték, ki mondá: nem látok ugyan benne semmi rosszat, de félek tőle, mert felülről jó. Azonban magunk rendelkezhetünk é így a' pénz hova fordítása iránt; 's a' jótállónak nem lesz é jogczime a' beavatkozásra, 's a' kikölcsönzések által minmagunk-adta eszköze véleményének többséget szerezni? tán nemcsak e' tárgyban! nekünk pedig szerencsénk költségeit viselni. 'S vajjon egyenlő érdekünk lesz é mindig a' beruházás hova fordításában? Ennyi legjobb esetben. De hát ha kölcsönünkkel nemzeti bukást csinálunk? (mitől, hogy félhetünk é? később vitassuk) Lenne ugyan hálisten jótállónk, ki becsületünket beváltaná, de mi e' becsületet tán drágán fizetnők. Igen, mit hasztalan kohoít kard és csel, hasztalan ígéret, erő: e' 100 millió fr. megtenné.

Azonban felejtjük ki a' mások beavatkozását; teyük, hogy magunk kezelendjük önellenőrségünk alatt a' pénzt; bizonyítsa bár ki kezelése pontosságát; engedje meg még is, hogy egyebet elhalgatva [!] a' gőzhajózási társulatnak tavaly gyufára beszámított 10—12 ezer fr. után, szerény kétségünk marad fen, mellyet az országgyűlési ellenőrség sem képes elhárítani, ha a' francia udvarköltség felületes vizsgálása módjára tekintünk. Ide járul az is, hogy egyes vállalkozók, például a' lánczhidépítők, látván vállalatuk nem jól kamatozását, látván azt is, hogy az országnak kész investmentális pénze van, mellynek kijelölésében nem vagyunk olly meggondoló lelkiismeretesek, mint egy ujon teremendőében, mert kiadása közvetlen senkit sem nyom; bizonyosan minden izgatást arra fordítandnak, hogy ezen legmeddőbb vállalatokat a' nemzet ismét magára vegye, mig a' hasznosabbakat ők élendik el.

Nézzük másodszer kik viselnék e' kölcsön terheit. — Csupán a' föld? E' physiocraticus adóelv olly elavult, annyiszor megczáfolt, hogy üres szalmát csipelnénk czáfolatában. Vagy mindenki vállaltatve? — 'S nem borzadnánk é uj terhet halmozni a' már is roskadozó pórra a' nélkül, hogy a' régiebbi levettünk; a' nélkül, hogy kimondanók a' teher-együttviselés jóltevő malasztját? Határos az emberi türelem is, 's épen most, midőn a' szegény milliók szemei hívőn

* 5%-os.

fordulnak országgyűlésünk Mekkája felé; most, midőn az örök igazság hajnalát megismertettük szűk vityillóik éjült ablakával; most mind e' remény helyett új terhet sújtani nyakába, új terhet azon enyhítő vigasz nélkül is, mely a' „nihil de nobis”⁴ igéjében [!] rejlik; — a n n y i t t e n n e, — mint vakinerőn kísérteni meg az isteni gondviselést. — Vagy föl fogja é az első benyomást mérni a' hideg rábeszélés, hogy ez által örökváltsága előmozdítottatik? Bizonyos nyal nem; 's ha mégis, annál rosszabb, mert csalt reménye kétszeresen éreztetendi sorsa mostohaságát. (Miről később.) Vagy a' nemesség maga viselje ezen legnagyobb súlyt? Föltéve, hogy e' súly nem lenne mértékfölkötti, bizonyosan igazságtalan volna. — Igazságtalan, azonkívül hogy ismét egy részt nyomna, azért is, mert a' Telekdij egyik legszebb reményekkel kecsegtető része: az örökváltás előmozdítása, 's így a' jobbgátság haszna, melynek terhét a' nemességre tolni nem lehetne. 'S mind e' három tervben hol van a' szellemi alap? Hol van azon egyenlőségi elv, mely a' házi adót kedvesse tévé előttünk? s' bizony mondom, csak ez tette kedvesse, nem a' fizetés, mert szívesen aligha fizet valaki, annál inkább mert elvállalása [!] által, alig történt volna anyagi könnyítés az adózón.

Igen, nemcsak hogy ez egyenlőségi népteremtő elem, mely nélkül csak palliativ⁵ szer minden haladás és reform. nincs a' Telekdijban, de az adó elvét 35 évre bizonyosan eltemeti, megnyugtatóván a' szűzvállu lelkiismereteket; 's miért mind ezt? egy kis anyagi jóllétért, mivel azon szellemi ország, mely az evő közt létezik, be nem éri, mivel olly sokszor kecsgettettek azok, kiknek illy édesítő rovársra alkotványunkat megutáltatni érdekükben feküdt. De hasz-talan, mert mi tudtuk: a' jóllét meg jó idővel; a' szabadság soha.

Vizsgáljuk harmadszor a' magányosoknak adandó kölcsönzések módját: 12 millió is alig ruháztatván (Kossuth szerint is) 3 év alatt az országba, a' többi magányosoknak adatik ki kamatra, földbirtoki biztosíték mellett. Mellőzve minden illy pénztárhoz csuszott zsarolást, pártfogás szükségét, 's más abnormitásokat, kérdem: vajjon ha a' felelős kezelőhöz egy, bár eladósult de véghetlen birtok főnemes 's egy elszegényült, ezer tartozás és teher által nyomott, magát megváltani kívánó község küldöttje jövend, kinek kijelelt hipothekája is csak félíg övé; nem a' dus gróf, de a' n y o m o r u a d ó z ó kapand é pénzt? Bizonyosan nem. 'S így a' Telekdij legszebb reményvirága is lesorvad. Vagy meghatározzuk a' kölcsön mennyi része adassék adózóknak? 'S a' kijátszhatás ezer módján kívül, új közfialat alkossunk, midőn épen közfalakak kellene rontanunk? Mi több, azt tudjuk, hogy hazánkban a' főnemesség van leg-inkább eladósulva; 's bár ez országos kölcsön által minden földbirtok, mint hipotheka,⁶ egyenlően vesztend értékében; a' főnemes, ki a' középrendű nemesnél bizonyon előbb kapand pénz, legnagyobb haszonnal kifizetendi adósságait, 's szívesen fizetheti megnőtt értékü javaiból a' törlesztési kamatot: míg a' középrendű nemes jószága értékében szinte megfogy, a' kamatokat szinte fizeti, 's egyedüli haszna: hogy a' hatalmas [!] ur adósságból kitisztult 'S mit nyer a' hon? közép rendét, mely századok óta a' nemzet erejét, a' proletarius s kén yur közti védfalat, a' szabadság szilárd őré, 's a' békés haladás garantiáját foglalá magában, naponta silányulni látandja. Míg egy hatalmas középkori oligarchia viruland fel újra, melytől a' haza története egy sor jót felmutatni nem birnak. Gyönyörű igazság, szép következetesség alkotványunkban, melyet mind azoknak pártolniok kell, kik a' nemesség tartozásait ismét pór által akarják viseltetni. De ez, azon ok is, mely a' Telekdij mellett olly élénk mozgásba hozza azon főaristokrátiát, melynek háziadó körülü hanyagságát bocsássa meg az ég! —

Utolsó, de tán legfontosb tekintet végre a' pénzügyi: Mellőzve azt, hogy egyszerre vagy rövid idő alatt phisice sem ruháztathatik ennyi pénzüszszeg az országba; már azért sem tétethetik ez, mert a' terv kiegészítő része a' magány kölcsönzés, ez pedig földbirtoknál csak hosszabb évek alatt hozhatja meg hasznát. Így az egész pénzüszszeg csak mintegy 20 év alatt ruháztathatik be. — De fizessük csak 20 évig azon 5 milliót, melyet a' kölcsön lerovására 35 évig fizetnének; 's már 100 millió forintot ruháztunk be. Fizessük e' mennyiséget 35 évig 's még 75 milliót szenteltünk a' hon oltárára, melyet különben a' tőzszerkedő külföld szivand é árva hazánktól. 75 millió illy szegény hazának! melynek egész kereskedése hány év alatt hozand be ennyit! — Azonban, ha van a' Telekdijban kizárólag valami olly haszon, mely e' 75 milliónyi világos veszteséget föléri; roskadjon le pénzügyi ellenvetésen. Mondják: 5 millió forint, mely évenként rendelkezésünkre lenne, olly kevés, 's szükségünk olly nagyok, hogy azokon csak tüstint kéznél levő nagy őszszeg segíthet; különben is minden részletes ajánlat csak egy részletes szükségünket fűdezővén, nem orvosolná általános teendőinket. 20 év egy nemzet éltében olly rövid, hogy annak első részében vagy egész folyta alatt történik é meg valami, alkalmasint egyre megy, de 20 év alatt csakugyan kölcsön nélkül is annyira men-vén beruházható pénzüszszegünk, mint kölcsönnel 's azonkívül 's ez is csak apránként ruház-tathatván be: úgy hiszem, a' kölcsön szükségé ledül. — Mi a' részletes szükségek fűdözéséről mondatik az általánosok irányában, az sophisma: orvosoltassanak csak egymásután részletes

⁴ semmit rólunk (ti.: részvételünk nélkül)
⁵ pillanatnyilag segítő
⁶ jelzálog

szükségeink, 's általános teendőnk csodálatosan eltűnendik. Mondják továbbá: „A' behozott 100 millió forint által a' pénz forgalma megnövé, könnyebben adhatunk a' többül, mint a' naponkint kevesebből.”

Vélekedésem szerint ezen igen logikai okoskodás is balul van alkalmazva; mert a' helyett, hogy kölcsön nélkül fizetendő 100 millió fr. egy fillérig az országban maradna kettős alakban: először mint beruházott tőke előmozdítván kereskedést, gazdaságot, nevelést stb. 's így benmaradását is egy uttal biztosítván. Benmaradna másodsor mint pénz, még azon — e' szerint nem kisebbedő — pénzforrásban is, mely a' hazai forgalom, 's melyből adónkat évente-kint újra s' újra fizetnek. A' kölcsönvett 100 m. forint ellenben, a' mellett hogy ismét kimenend tán kétszerezve, mert a' külföld irányában eladósult oligarchia veendi kölcsön; még a' legbecsületeseb számítás mellett is magával vonand 75 millió forintot! 'S így in ultim a a n a l y s i ? 35 év multával a' forgalmat nem nagyítá, a' pénzt nem többíté, de megfogyasztja; 's azon hasznokat, melyeket kölcsön nélkül 20 év alatt érhetünk utól, csupa időgazdaságból egyenlő áldozattal 35 év alatt termendi meg.

Ne hozza nekem fel valaki nyereségül a' privátoktól kapott 60 milliót, nem hozom én sem az administrationális költségeket; ezek a' nemzet egyik zsebéből a' másikba mennek 's a' külföld irányában mit sem számítanak. Ne mondják azt sem, hogy a' már beruházott pénz is kamatozandik; két vasuton kívül a' világon nincs több, mely behozná kamatját. Hát ha meggondolom, hogy országházat stb. is akarunk kölcsönzött pénzen építeni, a' nemzet méltóságaért: eszembe jönnek egy derék hazánkfiának mély szavai, ki midőn a' német országgyűlés fényes termét 's butorzatát látta, felsohajtott: Jobb szeretem én rongyos székeinket! Hát ha Európa nyugalma felbomlanék? ha hazánk harcviszályok színhelyévé lenne; nyakunkon a' kénytelen fizetés, ipar 's kereskedésben pangás; verjen bár a' sors nehéz sulya, ezt kiállja férfierő, mint többször kiálltuk, de egy bukás felé rohanó nép rémváza szörnyű lenne!!

Nem áll az sem, hogy kölcsön nélkül a' „nem fizetünkkel”, minden alkalomkor új és új harcot kell küzdenünk. Hogy, a' hova beruházás meghatározása mind annyiszor megakasztja a' munkát. Mert egyszer kimondván az állandó teher-együttviselés elvét; az első aggodalom megszűnnék; a' mibefordítás iránt pedig mindig lesz az országgyűlésen többsége valamely vállalatnak. Felhózzák némelyek a' Telekdi mellett erősségül azon viszonyt is, mely az adótlán magyar, 's adózó német természetű közt létező; a' német végvárok átalakítását lehetetleníti. Kikerülte ezeknek, úgy hiszem, figyelmüket, hogy a' korlátlan concurrentia valamint termékekben az asztriaiakat nyomná, a' műiparban a' magyart terheli. Jól vigyázzunk! amaz n y o m n á ezt már t e r h e l i. Nem lelünk hát szomszédunknál olyan gyöngéd kiméletet, minőre mi illy roppant áldozattal is készülünk. Különben is, hazánk gabnakamrája nem Ausztriában, hanem Fiumében lelendi piaczat. De föltéve, meg nem engedve, az ellenkezőt; úgy hiszem, a' kölcsön nélküli rendes fizetés szintén úgy megorvoslandja e' bajt mint az egész értelemben vett Telekdi eszméje.

A' föllebbiekben meg kívántam mutatni, hogy a' Telekdiiban nem ohajtó a' kormányt beavatkozás. Fizessük hát magunknak.

Rosz teherviselés minden más kulcsa azonkívül, melyben ez egyenlőség szent elve rejlik. — Viseljük hát önszükségeinket egyenlően.

Rosz és kártékony az egyszerre nagy kölcsön: határozzuk azért országgyűlésről országgyűlésre szükségünket 's tegyünk mennyit birunk önerőnkből.

'S mi az mind más, mint a' házi adó? Igen, hol a' Telekdi egyenlőségi alapon s' adó alakban fogadtathatik el; ott a' házi adót föl nem éleszteni polgári bűn. — Bűn kétségbeesve elhagyni a' zászlót melyhez esküvénk, mert ki magáról lemond, arról lemondnak az istenek is. Gyávaság ártalmas consequentiával egy lázas gyűlés kinfelkiáltásán függni, ha egészséges állapotban erőt érzünk keblünkben elvünket kivíni. — Oh! nem kelend fel izgatásaival a' „nem adózunk” hydrája ismét, ki térne zászlóji alá, melyekre a' nemzet rásüté gyalázat-bélyegét?!

Azon megyéknek ellenben, hol a' Telekdi subsidium-alakban⁸ fogadtatott el, szerencsét nem kívánhatok. — Bár mondja rám valaki a' „szájhazafi” nevet. 'S mig keblemről a' szó, mint Kincsi szobráról a' golyó visszapattan, arra, ki mint polgár meggyőződését védni igen, de egyéb pártok felett pálczat törni nincs hiva, férfias nyíltsággal kimondom: Házi adó minden áron, Telekdi sehogy.

M a d á c h I m r e

(*Társalkodó*, 1844. évf. 31. szám, 122—4. l.)

Mint a *Lónyay*hoz írott levél idézett részletéből kitűnik, *Madách* nagyra tartja cikkét. Annál kevesebb figyelemre méltatja a *Kultsár István* özvegynék kiadásában megjelenő

⁷ végelemzésben

⁸ segély. A „subsidium” névvel jelölik 48 előtt a rendkívüli adókat.

Nemzeti Ujság, amely különben „Lapvizsga” c. rovatában meglepő gyorsan reagál rá. *Oliver* aláírású glosszájában 1844. Szent-György hó [április] 20-án ez áll:

„Társalkodó (f. é. 31ik sz.) Egy cikket közöl „Szózat törvényhatóságinkhoz a Teledíj ügyében” cím alatt; mellyben bizonyos Madách Imre a teledíj ellen kél ki. Miután a cikkben semmi olyas nincs, a mi eddig már megczáfolva nem volna, vagy ha nincs czáfolást érdemlene, elégnek véljük csak végszavait idézni fel, mi sem több sem kevesebb mint: „Házi adó minden áron, Teledíj se hogy.”
Auch gut... Kill' emandeat' em politicians!...⁹ Oliver.

(*Nemzeti Ujság*, 1844. évf. 32. sz. 257. l.)

Mint a bevezetőben már említés történt róla, a Pesti Hírlap egész évben szőnyegen tartja a teledíj kérdését, főleg a csaknem mindig *Kossuth* tollából származó vezércikkekben. Ezek során *Kossuth* 1844. május 2-án „Kivetés és kezelés” c. vezércikkében több gyakorlati megoldásra tesz indítványt: milyen arány szerint történjék a teledíjnak az egyes nemesi birtokokra való kiszabása; utána arról szól, milyen módon biztosítható a teledíj behajtása. A kezelés módozatainak vizsgálata végén, a vezércikk befejező részében tér ki — megnyugtatón iparkodó céllal — Madáchnak azokra az aggodalmaira, amelyeket cikkében kifejtett. — Mivel *Kossuth* cikkének modern (alig harminc éve megjelent) kiadása is van, helyki-melés céljából a közvetlen Madáchnak szóló választ is csak áttekintően ismertetem, a legszükségesebb idézetekre szorítkozva:

„E' tekintetben minap a „Társalkodó” 31. számában dicséretes loyaltással megengedett, egy értekezőnek aggodalmait elég világosan kijelenteni...” — írja *Kossuth* idézett vezércikke c) pontjában Madáchnak válaszolva. Az „értekező” teledíj-ellenes érveit világosan kifejtetteknek, de alapvető fogalomzavarban szenvedőknek itéli. *Kossuth* részletesen megmagyarázza, hogy a Madách által hangoztatott és kihatásaiban kifogásolt „kormányjótállás” — értelmetlenség; „ez fogalom nélküli szó, ez pusztá hang”. Ha pedig a „kormányjótállás” felfogásának vallói úgy gondolják, hogy nem lesz szerv, aki nekünk, anyagiakban szegény magyaroknak kölcsönt adjon, hacsak országunkért valaki (esetleg idegen állam vagy az öszsbirodalom?) jót nem áll: „Ez az — feleli *Kossuth* —, miről mondánk, hogy a' magyar közállomány eszmehatárán kívül esik.” Aki csak ilyen feltétellel adna kölcsönt hazánknak, „azzal nekünk alkura lépünk lehetetlen”. — Cikke végén *Kossuth* összefoglalja, miként rögzíthető a teledíj kezelésének rendszere. (A teljes cikk megtalálható: *Pesti Hírlap*, 1844. évf. 348. szám (május 2.), 291—2. l.; modern, de betűhű kiadása: *Viszota*, i. m. II. 418—24. l. Ez a cikk *Kossuth* iratainak *Kossuth* Ferenc által sajtó alá rendezett „összkiadásából” (XIII. köt.) hiányzik.)

Madách a teledíjjal kapcsolatos cikkére kelt mindkét megnyitkozásra újabb cikkben válaszol. Ez a vitacikk május 8-án már készen áll, Lónyay barátját ugyanis ekkor értesíti róla:

„A P. hírlap czáfolatára viszont czáfolatot irtam néhány új okkal a' teledíj ellen, reménylem Helmeczi nem sokára közleni fogja.”

Madách válasza a *Társalkodó* 1844-es évfolyamának május 16-i számában jelent meg:

Még egyszer a' teledíjról.

Küzdeni szép oly férfival, ki által győzteni is több dicsőség mint győzni gyávan. Tisztelettel tehát, de örömet lépek védelmül a' küzdhelyre, mellyen a' P. H. szerkesztője előbbi értekezésem egyik részét kiragadván, eszmézavarral vádolt. — Egy vágy él ugy hiszem mind kettőnk keblében, mint Róma nagysága Brutus és Caesar álmain, csak eszközeink különbözök; én nyugton mondom el “et tu mi Brute! csak Brutus győzzön.” — Mit tesz a' kormány jótállás? mond a' Pesti Hírlap, vagy semmit vagy ha zánk törvényes állománya eszmehatárán kívül eső fogalmat. Ezt tartom én is; 's okoskodásom eszmézavar nélkül igen egyszerű: hívénk sokan, hogy a' külföld nem hitelezend hazánknak, mert szegény nép vagyunk; (lehet hogy igen); erre, voltak tőzsérek, kik jobban ismerve a' devalvatio s lengyelbank történetét mint a' magyar köztörvényt, válaszó-lák; álljon jót kormányok, hogy ha országtokból egészen kiszivárogná a' pénz, kölcsöntöket ki fogja fizetni, 's mi kölcsönzünk. Ezek a' kormány 's nemzetet egyesekként tekinték, mellyek közül gazdag az első 's koldus a' másik; 's mellyekről ennél fogva, mint nem politikusok, egyszerű észszel föl nem teheték, hogy egy erszényök van 's egymásért jótállaniok nem szabad. Ez eszme viszhangra kezdett találni magyaroknál is, kik a' P. H. azon okoskodását: hogy a' kormány által fölveendő kölcsönt külföldön épen a' nemzet garantirozza, megfordítván így okoskodtak: ott minden jövedelem a' nemzeté, ez jelel ki kormányja részére szükségai

⁹ mai angolsággal: „Kill them and eat them, politicians!” (Öljétek meg és egyétek őket, politikusok)

födözésére költségvetést, ez ad annak számot; 's így természetes, hogy a' nemzet áll jól. Nálunk a' kormány felelet terhe nélkül szedi jövedelmünket, nekünk csak legsürgetőbb szükségünket fődözi, 's így ha van ezeket haladó 's biztosítékot adható pénz, azért csak a' kormány állhat jól. Ezek, igaz, feledek, hogy kormányunk más tartományok kormánya is, 's hogy e' theoria hazánkat Ausztria többi álladalmival nivellirozná; de elég, hogy e' vélemény ellen szólanom kell 's szólanom kellett annál inkább, mert két erős ok küzdött oldalán: hanyagság és számolás. Az első szivesen áldoz alkotmányos jogot anyagi jóllétért, a' második célját eléggé elárulá az ausztriai status-adósság egy részének átvállalását mint föltételt emlegetve. Hogy szóltam is a' „lenne ki becsületünket beváltaná* és úgy tovább” eléggé tanusítja; — szárazröviden igaz, de ép olly értelemben, mint Kossuth lángoló ékesszólásával, melly mindent győz 's mit meg nem hajt letör. Mi hát a' különbség köztünk? Akarom é én az illynemű jótállást? Nem. Ő sem. De Kossuth azt állítja: hogy illy jótállás nélkül is kapunk pénzt, én az ellenkezőt: ez magányvélemény; neki tehát azon okokat kellett volna czáfolnia, mellyeket a' más módon felveendő kölcsön ellen hozék fel, 's ez okok teszik egész értekezésem többi részét; ezekhez tartoznak példaim is, mellyekről, úgy hiszem, senki sem tagadandja, hogy mennyiben nem függenek közvetlen kormány befolyástól, sanctionált törvények jótékonyaságát s nyilak tengő pénzkezelésökben. Mondatott: miért szóltam előbbi értekezésemben a' teledijnak csupán nemesi birtok általi viseltetése ellen is, midőn az tervben sincs? — Okom ez: ha a' teledij csak subsidiumalakban fogadtatik el, akkor a' nemesi birtokon kívül másra kiterjeszteni nem szabad, mert ez önkényes ajánlatot föltéte; 's hol ott az önkényesség, hol az ugy is tulterhelt birtokru egy harmadik rendelkezik? Mondatott tovább: hogy vonhaték ki czikkemből, mellyben csupán a' kölcsön kártékonyaságát mutogatom, a' közteherviselést pártolva, illy következtetést: „házi adó minden áron, teledij sehogy”. 1. Meg kell jegyezmem: hogy a' teledij alatt mindig a' kölcsönt is értem mint kiegészítő részt. 2. Nem érthetek alatta mást, már csak a' benne rejülő amortisatio végett is, subsidiumnál; melly politikai miatyánkomban a' s z a b a d i t s m e g a g o n o s z t ó l helyét foglalja el. Vagy föltegyem é a' haza jobb korányának atyjairól, hogy a' házi adó mohácsi ütközete után újra feltűnven a' közteherviselés reménye, nem felkarolt gyermeköket élesztették volna előbb föl újra? mellyben egészséges egybeolvadásban meg volt az is, mi a' teledijban jó; mert az egyenlőség baráti épen olly kevésbé látták a' háziadóban csupán megyei belsükségeik közös viselését, a' közös hon szükségei kizárásával, mint a' teledijban elveik legszentebbikének testesültét. Igen, e p a l l i a t i v s z e r, m e l l y r e a n n á l k e v é s b é alkalmazható Széchenyi egyik mondata: hogy mindig a' második lépésnél kell kezdenünk mikép az első kénytelenek legyenek tenni, mivel ez nemcsak fölépésnek nem bimbója, de emésztő féreg-ülte korcs, mellyel alkudni nem szabad nemzet jövője felett, hol legfőlebb három rövid év méhében győzelem rejlik. — Mit a' pórság új terhelte mellett a' P. H. felhozott: rosz eszközöket szentesítő elv. A' hypoth. bank¹⁰ létrehozásából venni szokott okokra a' már közlöttekben kívül kell még tennem néhány észrevételt: az így alakult bank csak egy időre levén biztosítva, ennek letelte után ott lennének, hol most; legfőlebb néhány név maradna fen, melly különben leszáll, de maradna lent is, melly különben fenragog; nemzetre nézve nem nyereség. A' kérdésben levő bank nem gyakorolhatná jótékony hatását egész 35 év alatt is, mert már ezen idő eltelte előtt az egész pénzösszeg beruháztatván, a' hypothekalis kölcsönök pedig csak hosszabb idő alatt hozhatván nyereséget, az utolsó őszszeg beruházása előtt jóval megszűnnék productiv hatása. Az egyszerre bejövendő nagy pénzmennyiség kártékony hatásának meggátlására javasoltatik, hogy az csak részenként hozassék be; azonban e' javaslat ismét a' bankot csökkentti meg tetemesen, mert vagy az egyszerre bejött mennyiséghez leend szabva a' forgásba hozandó papirok száma is, 's így tetemesen kisebb mint különben; vagy az egész de még csak ideális pénzösszeghez 's így értéke veszélyeztetik. Ezen ok szokott a' más tervű bankok ellen is felhozatni; én azt hiszem erre is alkalmazható, mert a' főlebb mondotton kívül ha eszünkbe jó, hogy e' banknak alapja más bankénál nagyobb részben ideális, mert csak olly pénz, mellyet egy fillérig viszsza kell fizetni 's így hitelének egyedüli biztosítéka az adósságtól nyerendő kamat; az így alapított bankból sem háramlandik ránk azon roppant haszon, minőről álmodni szeretünk. Vannak példák, hogy nagy férfiak, hosszú fáradalmak eredményeit, mellyek által osztályrészétől megfoszták a' halált, egy perc alatt a' semmiség örvényébe akartak sujtani. Nekünk vigyázni kell, hogy ezt ne tessék, ők alkottak, mi megtartjuk teremtésöket. Illy férfiakról birunk más terveket is hypothekalis bankra.

Emliti cikkemet bizonyos politikai forma lap is, melly korszerűtlen „korkérdéseiről” ismeretes; hálával tartozom neki, hogy azt a' közvéleményben gáncsa által emelte.¹¹ Említett

* Tarsalkodó 31. sz. [Madách jegyzete

¹⁰ a jelzálogkölcsönt folyósító bank

¹¹ Madách gúnyos megjegyzésével a Nemzeti Újság imént közölt, Oliver aláírású glosszájára céloz

lap régi kiváltsága már: m e g n e m c z á f o l t a t n i ; nem, mert igen sokat, de, mert semmit sem mond; különben nem tartanám méltatlannak vele sikra szállni, hisz mindketten közlegények vagyunk a' politikában.

M a d á c h I m r e .

(Társalkodó, 1844. évf. 38. szám, 157. l.)

A fentebb közzétett két elfelejtett *Madách*-vitacikk a szerző publicisztikai munkásságának két legkorábbi terméke, ha nem tekintjük a „Trencsini, másként teplici fürdők” címen megjelent tájismertetését, amely még 1841-ben látott napvilágot *Mátray Gábor* „Regélő”-jében, s — természetesen — minden tekintetben elkülönül *Madách* politikai jellegű hírlapi cikkeitől. Ezek az 1844 áprilisában, illetve májusában nyilvánosságra került hírlapi közlemények megelőzik *Madách*nak a *Szalay* szerkesztésében kibocsátott centralista Pesti Hírlapba írott törvényhatósági tudósításait, hisz ezek közül az első 1844. július 7-én jelent meg, melyben *Madách* a június 24-én Losoncon megtartott Nógrád megyei közgyűlésről adja értesítéscit. A már többször idézett május 8-i *Lónyay*nak címzett levelében *Madách* még — formai okokból ugyan, de — húzódozni látszik:

„Komolyabb tárgyakról még soká nem adandok ki valami nevezetesebbet, kis cikkeket nem mondom hogy nem, 's leg szivesebben Szalay hírlapjába, ha csekély 's még egészen ismeretlen tehetségeimnek, azoknak, előre is csak jeleset ígérő hasábjait megnyitandja. Levelező szerzésére Szontaghot szállítá fel ki Kosútnak hive marad, Szontágh megszóllított engem, de én nem szeretem a' hivatlan avatkozást, 's azért (bocsásd meg e' gyengeséget) levelezője most egyenes felszóllításom nem lévén nem leszek.”

Mint tapasztaltuk, másfél hónap múlva már lett.

A fentebbi két vitacikk nem lebecsülendő érdekességű adalék *Madách* mindmáig feldolgozatlan politikai fejlődésrajzához.¹² Csak *Madách* politikai tájékozatlanságával magyarázható, hogy ő, aki büszkén dicsekszik azzal, hogy „... Nógrádban a közteher viselés elve elfogadásának indító oka valék...” (ismét a május 8-i levélben), nem ismeri fel *Széchenyi* telekdíjas tervének hatalmas jelentőségét az ország egész szellemi és anyagi felemelkedése szempontjából. Különösen akkor, amikor *Széchenyi* ajánlatát szinte egész sajtónk egybehangzón támogatja, ha más-más okból kifolyólag is. *Madách* szinte a félrevezetett parlagi nemesség véleményét tolmácsolja telekdíj-ellenes vitacikkeiben! Nem is szólva itt arról, hogy a rövidesen centralistává alakuló *Madách* ezekben az irataiban milyen bizalmatlan magatartást tanúsít a központi igazgatás és annak szervei iránt!

¹² Ezzel külön csak egy feldolgozásnak nem vehető igénytelen ünnepi beszéd foglalkozik (*Csery-Clauer Mihály*, *Madách Imre* a politikus, Balassagyarmat, 1941. Különnyomat a Nógrádi Hírlap 1941. évfolyamából); egyes mozzanatokot gondosan elemez *Sóter István* „*Madách Imre*” c. akadémiai székfoglalója (*A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 1956. évf. Alig rövidítve: Csillag, 1956. 127—54. l.).